

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Szeptember derekán volt a közfölkelés megajánlása ; október elején neveztek ki a kerületi főparancsnokok ; október derekán kapták meg az első directívát teendőik dolgában. — az országos törvény pedig s az azt kiegészítő *hadszervezeti schema* csak *december elejére* jutott készen kezükhöz. A közbeeső két hónapon át minden függőben és bizonytalanságban maradt, — e drága idő az eredményre nézve jóformán egészen kárba vezett. Egy országgyűlés persze nehézkes gépezet arra, hogy kilencz hét alatt országos katonai munkálattal, hadi szervezettel s annak oeconomiájával elkészülhessen. A kormány kettős hibája, hogy a tárgyalásokban egységesen előkészített tervezettel kezdeményezőleg föllépni és tárgyalásokat az ügyben egységesen vezetni nem tudott. — másfelől a végrehajtási munkát sem tudta idején, természetes sorrendben átutalni a törvényhatóságokra ; e helyett folytonos próbálgatások, nógátások, hajszák és fönnakadások zűrzavarába bonyolódott fonák és egymásnak el-lentmondó intézkedéseivel. Mégis a törvényhatóságokra tolt a mulasztásokért és hibákért a felelősséget. Úgy tett ez a kormány, mint a rossz kocsis, ki hajszolja, meg visszarántja, jobbra-balra fordítja szegény lovát, az abrakolást elmulasztja, itatás helyett ostorral szolgál neki. Az intéző magyar főuraktól a jóindulatot nem akarjuk elvitatni, de a vállalt művelethez való képességüket 1741-iki intézkedéseik nagyon kétségesekké teszik.

Hiába figyelmeztette őket Károlyi Sándor gróf, hogy mohóság az eredményt csak késleltetheti és az ország tenger bajai közt igen megfontoltan kell ily veszélyes időkben eljárni. S ők alig adtak neki

választ a legégetőbb gyakorlati kérdésekre: miképpen irassa össze a hadköteleseket, midőn egész kerületében a rémséges keleti pestis mutatkozik újlag; hogyan helyezze el a besorozottakat és miből tartsa őket, mikor egész kerületében nagy a szegénység; hogy biztassa rá a nemességet személyes hadi szolgálatra, midőn otthon a közbátorság nemcsak belső elemek, hanem a lengyel határ felől külső ellenség által is veszélyeztetve van; végre miből teljék a teüger költség, midőn egyszerre terheli a csapatellátás, fölszerelés, ruházat és fegyver gondja — csupa rendkívüli erőfeszítés — a vármegyéket. Károlyi Sándor gróf ez ügyekben nemcsak maga küldött sűrűn fölterjesztéseket, hanem Gáspár, Szuhányi és magánügynökök útján is próbált a kormánynál végzéseket kimunkálni. A mi fölvilágosítókat tőlük ez ügyben kaphatott, az alábbiakban soroljuk elő.

A mi a *pestist* illeti, a veszedelem már októberben akkora volt, hogy miatta az udvar nem mert Pest városába költözködni. Károlyi Sándor gróf ez időtájt minden levelében említette fiának, hogy a járvány hol lohad, hol terjed, de «szorosan strázsáltattya. Szathmártt 9, Szabolcsban 4, Biharban 1 falu volt a fészke».¹⁾ A nádorhoz intézett nov. 9-iki fölterjesztésében²⁾ szórul-szóra így ír: Mi az *egésség* dolgát illeti, szomoruan irhatom Nagyságodnak, hogy Nemes Vármegyémnek ezen egy Processusához kevés reménségem vagyok s félek, hogy *igen kevés helységek fognak tisztán benne megmaradni*, kinek legfőbb oka, hogy az helységek sűrűen vannak s nincsis kívül eöket strázsáltatni, mert a paraszt ember nem arra való s *praedestinatus lévén* keveset gondol véle; az nemesség pedig az Insurrectióhoz készülvén, arra nem applicálhatni. Ez a Processus volna pedig a Nemes Vármegyében legtehetősebb, sőt nem is tudom a Tttes Kobarianum Regementbül iderendelt két compagnia, mostani circumstantiákban, miként fog itten subsistálhatni, mivel a más három Processusnak földje sem lévén s a ki volt is, a felette való sok árvizek miatt láppá válván s éppen elromolván, csak annyira való kenyere sincsen, hogy maga élelmére sufficiálljon. Igazán írom Nagyságodnak, hogy ebben a Circulusban Szathmár Vármegyénél romlottabb nincs, utolsó erejével küzködvén viseli eö Föl-

¹⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 9. 11. és 14. Nagy-Károly.

²⁾ Lásd fönn.

sége s Hazánk szolgáltyát, melyet ha igaz nem volna, vel ad avertendam, interessentiae suspicionem, irni nem mernék; mindazonáltal önnön conservationkat is magában foglaló Hazánk rende- léseinek valamint valahogy csakugyan véghez kelletik mennis nem kíván ezen Nemes Vármegye maga Hivségének és tartozásának contestatiójában utolsó lenni, csakhogy mindezek nem szinte oly hamar, hanem idővel készülhetnek megh.»¹⁾

Batthányi gróf kancellár leveleiben a ragály országos szeren- csetlenségéről hazafias sopánkodásnál egyebet nem találunk. Októ- ber végén írja: «Hogy a belső csendesség kellemetessen continuál- tatik s az egészség dolga is másutt, Nemes Szathmár Vármegyén kívül — az hol újra terjedni kezdett — jobbra fordult, valóban szívembül örvendek; tellyes reménségem lévén, hogy Exellentiad figyelmetessége és teendő jó praecautiok által Nemes Szathmár Vár- megye is megmenekedik azon nagy veszedelemtül.» Egy hóval később ismét sajnálkozik a Szathmár vármegyei pestis megnagyob- bodása miatt és Károlyira bizza, hogy «ezen rosszat Isten segítsé- gével kiirtsa.»²⁾

De lássuk a *nádor* intézkedéseit. Novemberben, midőn a járvány erélyesebben kezdett föllépni és Mármarosra is kiterjedt, Pálffy János gróf egyik levele utóiratában ekként emlékezik meg róla: Recenter mult póstán oly relatiot vettem, hogy Nemes Már- maros Vármegyében nem tudom minémü helységben — a kézirat- ban a *nem tudom* utólagosan törülve és fölibe *Arsa* helység van írva — inficiálatott légyen; és jóllehet Excellentiad ez iránt nékem semmit sem irt, mindazáltal — ha igaz említett infectio — méltóztassék erenta, hogy tovább ne terjedgyen, szükséges és men- nél jobb praecautiókat tétetni.»³⁾ Ugyane nap kelt a nádornak egy német rendelete, melylyel a Bihar, Szabolcs és Szathmár vármegyei járvány fekezésére a Koháry dragonyos ezrednek a Tiszán túl elhe- lyezett századait bocsátja Károlyi Sándor gróf közvetlen parancsa alá. E rendelkezésnek pedig az a következése lett, hogy a Koháry-

¹⁾ Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 nov. 9. Nagy-Karoly.

²⁾ Batthyányi Lajos, gr., Károlyi Sándor fiához 1741 okt. 19. 29. és nov. 30. Pozsony.

³⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhöz 1741 nov. 19. Pozsony.

ezred parancsnoka — nyilván a pestises vidéktől vitézsége megbokrosodván — oly örv alatt *taqadta meg az engedelmességet*, hogy neki *csak a bellicum parancsol* és ő se attól, se a nádortól parancsot nem kapott. Hetek teltek el, míg Károlynak sikerült a conflictust a bellicum utján elintéztetni. November vége felé a nádormegsürgetvén a gyalogság fölállítását, a pestisről mindössze ennyit irt: «Arra mindazonáltal méltó vigyázni, hogy az infectus helyekből se az katonaság, se az gyalogság ne conducáltassék, mivel könnyen egy infectus személy az egész népet inficiálhatná.¹⁾ Mikor a tél hidege sem birta a járványt lelohasztani, valamivel emberségesebb hangon emlékezek meg róla a nádor: «Úgy látom, azon a földön nem szünik, hanem inkább terjed a veszedelmes ragadvány, mivel megintem újra egy Eszlár nevü helység Nemes Bihar Vármegyében inficiáltatott . . . talán következő hideg időkben egyszer megkönyörül maga népén az Ur Isten ő Szent Felsége és jelentett mirigyos nyavalyát radicitus kiirttva.»²⁾ Miután a kormány nem segített, csakis a jó Isten kegyelmének köszönhető, hogy a nádor az év végén ekképpen irhatott: «Hogy mirigyos ragadozástul némely helységek kitisztulván Excellentiad által fölszabadítottak, sőt több helységekben is uralkodó Infectiok nem sokára szünését reménilik, dicsérjük az ur Istent érette, hogy ránk bocsátott egyik ostorát már is csillapítottva.» Igen jellemző azonban, a mit ezután ir: «Erdélyben pedig s Közép s Belső Szolnok Vármegyékben hogy újra megént kezd repullálni az Infectio, részszerint nem másnak tulajdoníthatom, hanem annak, hogy *Infectioban decedált emberektül maradott ruhákat*, köntöseket földben takarétták s üdövel midön már a pestis megszűnt volna is, *fölásván viselik* s újra inficiáltatván terjesztik az Pestist; melynek suppressióját tovább is Excellentiad eddig is nagyon serénykedő dicséretes vigyázásába recomendáлом.»³⁾

Az *ellátás* kérdését a kormány szándékaiba beavatott Szuhányi is «marczona állapot»-nak nyilvánítja, mert tartásra az indigenák taxáin kívül egyéb *födözet nem volt*, mint az országos

¹⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 23. Pozsony.

²⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 9. Pozsony.

³⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

pénztárban lévő 5—6 ezer frt. Minden költség és teher tehát a vármegyékre, illetőleg az adózó jobbágy népre vala áthárítandó. Fokozta a bajt, hogy a vármegyék nagy része adóhátralékban volt s a hadipénztár ennek erejéig utalványokkal fizette ki a maga hitelezőit, mely esedékes assignaták dolgában most intézkedni kellett, hogy a vármegyék «sem a restantiákban, sem az új quantumban semmit se fordítsanak assignatariusokra, hanem insurrectióra; inkább várakozzanak az assignatariusok». Másrészt utasított a hadi pénztár, hogy a mennyiben a hátralékot egyes vármegyéktől részben behajtotta volna, az összeget küldje vissza az illető vármegyei pénztáraknak.¹⁾ Így is aránytalanul oszlott meg a teher a vármegyék szolgáltatási képességére való tekintet nélkül. Jellemző sorokat olvasunk erről *Ferencz* gróf egyik levelében, melyben a szatmárvármegyei szegénységről szólván, ezeket mondja: «Elképzelem az ott való inséget s fájlalom; s azért akarnék azon földön könnyeteni salva conscientia tudván, s látván a képtelen inproportiót. *Itt (Trencsén) két tehéntől 2 frtot fizetnek esztendeig, s nállunk 9-ct.*»²⁾ Az újonczok tartásáról a kormány igen kedélyesen gondolkozhatott, föltételezván, hogy hajlékot és kenyeret vármegyei parancsra az újoncz ma itt, holnap ott mindenkor talál a jobbágyságban. «Hajdúk intertentiójával — írja Szuhányi helytartótanácsos — prosperálhatna valamit a N. Vármegye; a ki hova hamarabb denominálja a fogadott legényeket, megéri azok a gazda ételével, kenyérével, minden oeconomizálás nélkül.» Arra az esetre, ha nem érné be, Szuhányinak két ötlete van: Ha valamelyik megbánná is, mást substituálhatni helyette, mintha az, a ki legelsőbben denomináltatott, elbetegesedett, vagy meghalt, vagy elszökött volna», másik ötlete pedig az, hogy az újonczok számáról értesítettvén az alispán, rendelkezék az eltartásról, a mely igen könnyű, mert a ki szót nem fogad és excedál, «azt megpálcázattatya akármely tisztí az Nemes Vármegyének.»³⁾ Szinte mesésen hangzik, midőn

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741. okt. 26. és Ferencz grófhhoz 1741 nov. 1. Pozsony.

²⁾ Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 18. «Hévíz» (Trencsén-Teplicz).

³⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 5. és Ferencz grófhhoz nov. 3. Pozsony.

ily kilátások közt azt jelenti a nádornak az öreg gróf, hogy az emberek már derekasan gyűlnek s még több lenni, ha mundurt és jegyvert kaphatna. A nádornak e bajokra nézve csak az a tanácsa volt, hogy — bár elhiszi, az élelmiszerek hiánya folytán beállott késedelmet, de «mivel innénd hazafelé indult alföldi ablegatus uraimék sokan itten posztót és egyéb ruházattyokra szükséges materialiakat vettek, és azon kívül Exld maga dicséretes dexteritásával könnyen feltalálja a módot, miképpen mentül hamarébb több aprólékossabb heányosságok öszve szereztesse — azért nem reménlem, hogy emlétett gyalogságnak hamar való erectiójában valami hátramaradás okoztassék.»¹⁾

A lengyel király beavatkozása a háborúba szintén hiába nyugtalanította a Lengyelországgal határos vármegyék nemességét; maga Károlyi Sándor gróf is hiába tett eziránt a nádornál ismételt representatiót, — így november 9-iki fölterjesztésében megírta, hogy a galicziai szomszéd területet bizonyos *Pelsőczy* György nevű nemessel bejárattja, kitől biztos tudósítást remél kapni a lengyelek szándékairól, annál inkább, mert ez ember a *külföldi kurucz emigratio maradványánál multjánál fogva bizodalomban áll.* A felső vármegyéket annál inkább nyugtalanította a lengyel beütés hire, mert — miként Ungh vármegye egyik fölterjesztéséből Szuhányi is olvasta — Bercsényi fia ugyanekkor levelet irt lengyel földről valami Kiszél nevű embernek, ki az apjának szolgálattában volt, — igyekezzék azon népet, melyet most F. Asszonyunk számára gyűjtenek, oda az eő részekre hódítani, így már világos, hogy factio koholtatik, melynek mingyárt nagyobb progressusa lészen, mihent azon földrül mind militia, mind nemesség eltávozik.»²⁾ De a kormány e hirekre ügyet se vetett; mindössze anynyi engedményt tett, hogy csak a portalis lovasok fölállítását sürgette. A nemesség otthon hagyásában egyideig Szuhányi bizakodott, ha «Lengyelországiak motussáról jönnének representatiók». Igérte is, hogy személyesen közbe jár ez esetben Szathmár-, Szabolcs-, Ungh-, Beregh-, Ugocsa- és Máramarosvármegyék otthon-

¹⁾ Pálffy János gr. nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 novemb. 15. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 26. Pozsony.

maradása érdekében. Ámde az eredmény éppen nem vala kedvező. «Vicenotarius Tolnay uram levelének tenorához képest repræsentáltam Migos Palatinus urunknak ő Excellentiájának az odavaló nemességnek hirtelen való Insurrectio miatt sibongását, készületlenségét, tehetetlenségét, — ellenben Lengyeleknek csoportozásokat, melynek Beszterczérül irt levele szerint Rajcsányi Antal uramnak a tájon is nagy hire vagyon és azon Lengyelországhoz közel levő Nemes Vármegyékben nagyon tartanak tulle; de nem nagy impressiót tehettem véle eő Excellentiájának, csak contemptive szólott hozzá: tudni kell azt az Udvarnak, — ha kicsapna, nem 2—300 csapna ki, soknak pedig Excellentiád nem resistálhatna.»¹⁾ Pár nappal később meg szóbelileg ezt mondta Szuhányinak a nádor: ne akadjon fönn azon Károlyi gróf, hogy ott szegény a nemesség, mert másutt is az; a *lengyelre pedig az udvarnak kell vigyázni*. Meg is jegyzi erre Szuhányi helytartótanácsos: «De ha úgy vigyáz az udvar, mint tatár irruptiójakor, megesik azon földnek; akár lengyel pusztítja, akár tatár, mindegy az minékünk. Elég, hogy ő Excellentiáján (a nádoron) bizony nem vehetni semmit, hacsak az idő és circumstantiák meg nem változtatták, — mert közelebb van itt az ellenséghez Bécs és Pozsony a mi földünknel, a lengyelt ellenségnek sem tarttyák.»²⁾ Ez a kritika elég világos és elég illetékes.

A kormány — miként láttuk — egyelőre a személyes nemesi és portalis lovas fölkelésre helyezte a fösúlyt; de a sikert biztosító intézkedések helyett oly rendszabályhoz nyúlt, mely alkotmányseréstől nem lévén szeplötelen, az előjogaikra feltékeny nemesi rendet lehangotha és a fölkeszülést ennek folytán hátráltatta. A bellicum nov. 1-i intimatuma, melyről fönn már megemlékeztünk, a portalis és nemes lovas hadnak a *regularis magyar lovas militiába való beosztását rendelte vala el*. Erről azonban a diætalis törvény mit se tudott; nem csoda, hogy miatta a *vármegyék föl-zúdultak*. A császári kormány, mely Magyarország döntő szerepre való vállalkozását rossz szemmel nézte, a magyarok erejében rejlő politikai tökét akként kívánta értékesíteni, hogy az ne mint

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 26. Pozsony.

²⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 7. Pozsony.

magyar töke, hanem csak mint német császári töke kamatozzék. Erre való volt az a szándék, hogy a lovas fölkelés szétaprózva, a császári ezredek kereteiben érvényesüljön a háborúban. Ezzel szemközt az országgyűlés világosan kikötötte a közfölkelés föltételül, hogy a fölkelő csapatok önálló szervezetben és önálló vezetés alatt szolgálják a királyné ügyét a magyar politika érdekében. *Az intimátum ellen a vármegyék erélyesen tiltakoztak*, s a központi magyar kormány ennek folytán politikai nyomást gyakorolt a bellicumra, hogy az országgyűlés ajánlatához tartsa magát szigoruan. De mindössze annyit ért el, hogy a bellicum a császári ezredek kiegészítése helyett a *hadserég magyar lovas ezredeinek kiegészítésére* utalta a fölülendő fölkelő lovasságot. E csekély engedményt aztán a helytartótanács oda szépítette, hogy a magyar lovas ezredekbe való osztás tisztára a katonai fegyelem és gyakorlat megszerzése céljából ideiglenesen fog történni. A vármegyék ennek daczára folytatták a protestálást abban a föltevésben, hogy a rendes lovas ezredekbe sorozandó fölkelő contingens nem egy évre, miként a törvény szól, hanem *egy egész capitulatio erejéig* fog szolgálatban marasztaltatni. Szathmárvármegyének ily tartalmu óvástétele ellen — melyet a levéltárban nem találtunk meg — szól Károlyi Sándor grófnak egy leirata, mely a vármegye aggodalmait e pontban eloszlatni törekszik. A gróf serkenti ebben a vármegyét, hogy csak folytassa serényen a fölkelők seriesének összeállítását, a mi nélkül a főparancsnokság tovább nem intézkedhetik, és azon ne akadjon fönn, hogy a «F. Haditanács» a vármegyékre eső katonákat «az regularis magyar lovas Regementeknek supplementumára» kívánja adni és «öket ezen Insurrectionak ideje és szüksége alatt magok költségeken ottan tartani», mert «noha a diéta alatt semmi nem végeztetett és annak az hamar szükséghez képest sietve kellett eloszlása miatt nem is végeztetett, — mindazáltal considerálván abban is országunknak nagy beneficiumát, midőn az katonáknak illetén által adásával a tiszteknek kiket azoknak præficiálni kellenék — fizetni nem kelletik, és megtekintvén aztat is, hogy ottan (a magyar regementeknél) az hadi regulában jobban exerciroztatván, mind F. Asszonyunknak, mind Hazánkunk hasznosabbán szolgálhatnak; a diétának alkalmatosságával dicséretesen béajánlott készségünknek is világosabb kinyilatkoztatására taná-

csosnak itélném: azoknak, kik ezen ajánlást teszik, példájokat követni annyival inkább, mivel az illetén általadandó katonák a F. Udvaratul in verbo regio assecuratusok, hogy azon regularis magyar lovas Regimentekhez, kikben által mennek, semmiképpen obligatusok nem lesznek, hanem elvégződven a nyakunkban csüggő hadakozás és a generalis Insurrectionnak szüksége, viszont előbbeni szabadságokban léphetnek, vagyha pedig teczik, magokat incorporálhattyák, ha pedig nem teczik, Hazájokba mehetnek». ¹⁾ Midőn pedig a nádor ez alkotmányjogi kérdést további leirataiban következetesen ignorálva, *november 23-án* egyenes parancsot adott, hogy a lovasságból, melyet a vármegyék még össze se irtak, 3—4 száz ember s a gyalogságból, melynek országgyűlési systemája is csak nem rég készült el, egy zászlóalj *rogtön induljon*: Károlyi Sándor gróf elvesztette a türelmét s fölterjesztésében szokatlanul éles hangon irta meg véleményét. Értesítette ebben a nádort, hogy a vármegyékhez maga részéről szétküldte a fölhívást, s nem az ő hibája, nem is a vármegyéké, hogy feleletet tőlük mindeddig nem kapott. Kerülete oly nagy terjedelmű, s a beléje osztott vármegyék száma oly nagy, hogy rövid idő alatt ily fontos dologban, melyben vármegyegyűlése nélkül nem végezhetnek, tőlük eredményt várni nem lehet. Megírja a gróf, hogy a vármegyék követei csak most érkeznek vissza Pozsonyból a törvényeket kihirdetni; különben pedig «ezen portalis katonáknak regularis lovas Regimentekhez kivánt általadását az Insurrectiorul szóló *articulussal egyenesen ellenkezni*, a N. Vármegyéknek pedig *törvényeinkhez ragaszkodó genuissát tapasztalom*; — jelesen a kassai districtusban is, miként némely N. vármegyék magokat declarálták, hogy a portalis katonákat a generalis Insurrectiotul avellálni semmiképpen nem akarják, informáltatom». Még élesebben vág vissza az öreg gróf a gyalogság dolgában: «Ha a F. Udvar annak nemcsak készülését, de indulását is oly sietve kívánta, — kellett volna ahoz kívántató mediomokruul is in tempore prospiciálni». ²⁾ Idézi többek közt az öreg

¹⁾ Lásd Károlyi Sándor gróf köriratát a tiszántúli vármegyékben 1741 nov. 14. Nagy-Károly.

²⁾ Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 december 1-én Nagy-Károly.

gróf azt a mulasztást, hogy a Tiszántúli fölkelő ezred mindeddig parancsnok és törzstisztek nélkül van, a bellicum a kinevezett *Haller Sámuel grófot utólag más csapathoz rendelte*, a más két törzstiszt sem kapott még parancsot a bellicumtól, hogy a kerületbe utazzék, — «stabalis tiszték nélkül pedig — maga bölcse itéltire támasztom Ngdnak, ámbár mind készen lenne is a nép — se Regementet, se Bataliont formálni nem lehet». ¹⁾ Miután a törvény csakugyan önálló csapatok állítására rendelte a közfölkelést s a bellicum intézkedése a portalis lovasoknak a rendes ezredbe való beosztása tárgyában csakugyan alkotmányellenes volt, a mit azzal sem lehet szépíteni, hogy a beosztás magyar lovas ezredre szorítkozik és kizárólag a hadi kiképzés céljából történik: a vármegyék ellenkezésére a *kormány*nak végre is engednie kellett. Ennek folytán a bellicum intimatum *legfőbb helyről oda módosított*, hogy a hadi kiképzés céljából ne a fölkelő újonczok osztassanak szét a serezekbe, hanem *ezekből szakítsák ki néhány veterán képzett katona a fölkelő csapatok kiképzésére*. Míg a terv függőben volt, a nádor igen diplomaticusan nyilatkozik róla egyik levelében: «Arrul, hogy a F. Haditanács által Gyulaianum és Pálfiánium Regementekből bizonyos számú commandirozottak resolváltattak volna új Regementekhez, az új népnek tanítására, — és kellemetes exercitiumnak introductiójára, — még semmi bizonyost nem értettem; jóllehet nem ártana, ha tanult altisztek és ó katonák — bár csak ad interim is — megnevezett új Regementekben applicáltatnának». ²⁾ De már kevéssel ezután Szuhányi így ír: F. Asszonyunk elmenetele után azt parancsolta, hogy a *régi magyar Regementek veteranus commandirozottjai* Pozsony táján megtartózkodván, *várják itt a Portalistákat és* — a mint jönnek — úgy küldetessenek Regementek után *sub conductu et directione veteranorum*. ³⁾ Így oldatott meg Mária Terézia által az alkotmányserstés gordiusi csomója, melyet az alkotmány iránt érzéketlen bellicum összebonyolított.

Az országszerte fönnakadt ujonczozási mozgalom nehézségei

¹⁾ Lásd ugyanott.

²⁾ Pálffy nádor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 7. Pozsony.

³⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 decz. 17. Pozsony.

sorában a *fegyverkérdés* intéztetett el leghamarabb. Az országgyűlés álláspontja e kérdésben az volt, hogy fegyverekről az uralkodóház gondoskodjék; Mária-Terézia tényleg elrendelte október elején, hogy a magyar fölkelés fölfegyverzésére a határszéli várakban lévő 20 ezer puska és szurony Pozsonyba szállíttassék. A szállítás csakhamar megtörtént, a készlet a pozsonyi országházában raktároztatott és bizonyos *Kessinger* nevű vártűzészégi kapitány kezelésére bízott, kinek az volt utasítása, hogy a vármegyékre eső quotát ezek utalványára és a helytartótanács aláírására biztos küldöttek kezéhez kiszolgáltassa. Károlyi Sándor gróf már nov. 4-iki körrendeletében utasította a Tiszántuli vármegyéket, hogy a fegyver átvétele iránt intézkedjenek. Szuhányit deczember elején személyesen értesítette a nádor, hogy «a fegyvert, notaliter flintákat és bajonéteket akár mely nap kivehetem; csak volna kire biznom, mingyárt viheti». ¹⁾ Nagyobb sürgetés okáért azt is megírja, hogy a fegyver átvételével nem kell a mundur elkészüléséig várni: «szürben, bundában, háti bőrben is lehetne a népet exercirozni, — csakugyan inkább szoknék a fegyver tractálásához». Értesíti egyuttal Szuhányi a grófot, hogy a Tiszántuli vármegyék közül az odavaló regement számára a fegyverekből rájuk eső quotát már elvitték Bács, Csongrád, Csanád, Arad Békés vármegyék, a Jászkúnság és Szeged város; ellenben Bihar, Debreczen, Mármaros, Szabolcs, Ugozca, Beregh és Ung vármegyék, valamint Szathmár-Németi, Polgári s a Hajdúvárosok még nem intézkedtek, — Zaránd quotájáról pedig Kessingernél előjegyzés nem tétetett. Végre az elszállítás irányára nézve figyelmeztette Szuhányi a grófot, hogy némely vármegyék rosszul jártak a szállítással, mert *Pestig hajón vitetvén le a fegyvert, a szállítmány pestisesnek nyilvánított és zár alá vettetett*; «már de modalitate agitur, miként vehessék ki onnéd». A pesti irány helyett célszerűbbnek ítélte Szuhányi, ha a szállítmány *tengelyen vitetik Böszörményig*, a hova s a szomszéd debreczeni vásárra a felső vármegyék úgy is lejárnak s átvehetik. ²⁾ A tömeges elszállításnak mindössze karácsony körül az a hír volt az akadály, hogy a *pozsonyi fegyverkészletből* közel harmadfél ezer a *bécsi raktárakba*

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 7. Pozsony.

²⁾ Lásd ugyanott.

rendeltetett át, — a vármegyék e hirre aggódtak, hogy hiába fogadnak föl szállító fuvarosokat, ha az így megcsonkított pozsonyi készletből nekik már nem telik. A Tiszántuli vármegyék, vagyis a Pozsonytól legtávolabb lévők, érdeklődtek e dolog iránt leginkább. De Szuhányi alaposan fölvilágosította a nála tudakozó Károlyi Sándor grófot, hogy a Bécsbe küldött 2395 flinta — miként a nádor a decz. 23-iki consiliumban nyilvánította, — nem a magyar határszéli várakból valók, hanem *Styriából érkeztek tévesen Pozsonyba*, s nem is voltak a magyar fölkelésnek szánva s ezért kellett visszaküldeni. «A magyarság számára való — írja Szuhányi — kitelik itten azonkívül is. Én azért nem irogatnék fölöle, hanem azonnal kézhez vétetném, csak volna kivel, ki kézhez vévén le is kisérné; mert ha csak szekerekre rakják, valahol a Forspontot megváltoztatták, mindenkor számszerint kellenék szekérről szekérré rakni. Étszakákon sem hagyhatni szekereken. Némely vármegyék csak úgy vitették el, de magok küldöttek érte szekereket. A Mlgos egri Püspök Ferslógokat csináltatott itten N. Heves Vármegyei fegyvernek, úgy valóban jó volna elvitetni, de az költségben kerülne, nékem pedig abban nincsen módom». ¹⁾

Annál több baj, botlás és zűrzavar adta elő magát az *egyenruhák* kérdésében. A diatával való alkudozás alatt a bellicum intendansi hivatala főleg *Nesselrod* főintendans november végéig vajudott e fölszerelési ügyeknek egyöntetű elintézésével; de a kormány a kerületi főparancsnoktól már novemberben elején követelni kezdte a fölkelő csapatok fölállítását és fölöltöztetését. Ezeknek tehát minden hivatalos irányadás nélkül, saját belátásuk szerint kellett ez ügyben az ország számlájára rendelkezniök. Siralmas kapkodás, túlköltekezés és egy csomó fölöslegeskiadás volt a következmény. Még Károlyi Sándor gróf járt a legjobban, ki fia tanácsát követve igen óvatosan intézkedett. «Mind insurgens gyalog s lovas katona fölállítása — irta fiának nov. 1-én — függőben vagyon, diaeta conclusiojátul várván.» Mindössze posztót rendelt, hasonló színűt a rendes gyalogezredekéhez s ennek földolgoztatásával is addig várt, míg Szuhányi meg nem nyugtatta, hogy «de colore Legionis Transtybiscanæ conclusum est apud manichæos; úgy tálalták fel F. Asszonyunknak: (ez) is

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 24. Pozsony.

legyen kék, mint a többi Legióké universaliter, — ad distinctionem tamen veres és fehér sinór. Az már tarka lesz — jegyzi meg Szuhányi — de azt gondolnám, tarkázását ne koczkássan, hanem fecskéfarkossan kellenék csináltatni s úgy a csákóra való prémet is. Feőtiszteké, ha csákósok lesznek, lehetne veres selyem s ezüst fonállal». ¹⁾ Ez alapon rendelte el az öreg gróf az egyenruha csináltatását, és számolt a hiányzó kellékekkel, miként fönt három pontban már előadtuk — a nádorhoz fölterjesztett jelentéseiben. Ehhez képest rendelkezett nov. 10-iki köriratában, hogy a mi egyenruhát a vármegye készített, tartsa magát ahhoz a mintához, melyet ő készítetett, s a mely a kormány utasításaitól csakis annyiban tér el, hogy a csákóra nem alkalmas prémet, melynek elkészítésére «ezen a földön mesteremberek nem tanálatnak . . . messze földről pedig olyanokat hozatni költséges és fáradságos»; prém helyett szalagdísz ajánl a csákókra, mert «az pánlikákat az magyarság inkább szokta kedvelni, azért ad observandam uniformitatem szükséges, hogy az N. vármegye is maga könnyebbségével az mundurt ezen specificatióhoz alkalmaztassa». Bajt csak az okozott egy ideig, hogy a szathmári követ Pozsonyban egyidejűleg szintén rendelkezett a vármegye számára egyenruhakészítés felől: «Eléggé iszonyítottam — írja Szuhányi — Gáspár Sándor uram előtt, hogy Excellentiad csináltattya a mundurt, galiba lesz belőle; már portalis lovasoknak fordíthatná a sidó mintse rajta vesszen, — vagy pedig itt kell egy részét contramandálni azon okból, hogy utána nem lehet várakozni. A kardokat (is) az munduresináltató sidó vállalta fel, úgy tudom». ²⁾ A mi baj ebből származott, a véletlen hozta helyre, és pedig a zsidó vállalkozó kárára: Szuhányi ugyanis arról értesít, hogy a Pozsonyban rendelt egyenruhából egy szállítmány a Tiszántuli ezredekhez tartozó Bács vármegyére irányoztatván «elmerült a mundurja s *Dunában veszett*». Mire a zsidó Bécsben akart egy új szállítmányra valót csináltatni, de e kötelezettség alól Szuhányi fölmentette. ³⁾

Hogy milyen volt a szathmári fölkelő gyalog militia egyenruhája, világos rajzát birjuk ama *verbungos patenshez* mellékelt speci-

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 nov. 3. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 7. Pozsony.

³⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 10. Pozsony.

ficióban, melyet Károlyi Sándor gróf főparancsnoki minőségében ez időtájt kiadott. E szerint ez öltözet alkatrészei ezek: «Fejér aba magyar *köponyeg*; fekete csákó *süvegh.* az körületi másfel újni szélességű sárga és veres selyem pántlikával, a széle pedig veres pántlikával beszegve; világos kék jó remek posztóból való *dolmány.* fejr-erres szörből egyveleges zsinórral, fejr ön sima gombokkal, kétfelől való pikkelyekkel, jó hosszú gombházakkal, az bélése jó erős házi vászonból, az újjainak hajtókája veres rasábúl; *nadrág* hasonló posztóból és hasonló sinórral, nadrágszija, drótkapcsokkal, posztó szél talpallóval; veres ször *ör.* kilencz gombokkal, zöld szörrrel, és sárga réz fonállal kötve; fekete bornyubör *bakancs* patkos-tól; fekete *nyakravaló* szörfátyolból, az két végén veres selyem egy újni csipkével; két pár *fejr ruha,* erős házi vászonból; vászon *tarisznya* szijjastól; veres *lodíng* 24 töltésre, két újni szélességű fekete szijjával; két újni szélességű *nyakszija* horgostól; *Kard:* fekete szijjastól, az *tarsol* veres posztóval és sárga bőrral borítva; Strása mestereknek mundurjok: kék paduai posztóból úgy mint *dolmány,* *nadrág,* hasonló színű tarkás selyem sinórral, valamint az gregariusoké tisztességes övvel. Az több altiszteknek mundurja per omnia valamint az gregariusoké». Magát a patenslevelet, mely az azt fölmutató tisztnek jogositványt ad Szathmár vármegye területén 348 gyalog katona toborzására, mint érdekes kortörténeti emléket a jegyzetben közöljük.¹⁾ Itt csak annyit

¹⁾ *Verbungs-patens 1741-ből:*

En Nagy-Károlyi Gróf Károlyi Sándor, Erdődi és Csongrádi Domini-umoknak örökös ura, Főlséges Királynénknak ő Főlségének belső titkos Tanácsosa, Generalis Feldmarschallja, ezen Tiszán innit levő Districtusnak Főgeneralisa, Főlséges Regium Locumtenentiale Consiliumnak Consiliarius. ezen Tekintetes Nemes magyar Haza Provincialis Commissariatusságának Directora és Tekintetes Nemes Szathmár Vármegyének Főispánja, adom tudtára mindeneknek, valakiknek illik, ezen Patens levelemnek rendiben, hogy minekutána mostani Generalis Diétáunknak alkalmatosságával az szomszéd Potentatoroknak véletlenül kifakasztott méltatlan hadakozásokra nézve országunknak öszvegyülekezett Követjei mind azért, hogy Főlséges Asszonyunk ő Főlsége és Főlséges háza az szent koronával együtt azoknak ingerkedésétől, nemkülömben Nemes Hazánk s Törvényeink és Nemesi Szabadságunk eltökéltt veszedelmes háborgattatásától és következhető felforgatásától megoltalmaztathassanak az nemesi personalis Insurrection kívül minden Porta után felállítandó egy-egy Lovas és négy-négy Gya-

emelünk ki belőle, hogy a toborzási föltételek közt igen erős hangsúlyozással van kiemelve az egyenruha járandósága, mondván: «Arrul pedig legyen kiki bizonyos, hogy noha még most hamarjába az mundur vagyis öltözet meg nem készülhetett s ezen verbová-lásra ki nem adathatott is, mindazonáltal rövid idő mulva leszen mindenkinek» . . . s a patens itt újra fölsorolja egyenkint a járandó szép ruhadarabokat, mintegy kecsegtetésül.

Szabadjon egyuttal — bár nincs az egyenruhakérdéssel szoros összefüggésben — ismertetnünk a *verbungos tisztnek adott utasi-tást*, mely a következő 8 pontból áll: 1. A verbungos tiszt kezéhez veszi a patenslevelet és Bada Gábor vármegyei pénztárostól a kiutalt 50 firtot és Szatlmár-Németi városába a heti vásárra jökor bemegy. 2. Igazolja magát a városi hatóságnál, magának verbungos szállást adat. 3. Fogad maga mellé hegedűsöket, vagy más muzsi-kásokat és zeneszóval kezd a katonák fölfogadásába; lehetőleg magyarokat, esetleg alkalmas oroszokat és oláhokat is fogadhat föl, a termetre közepesek, izmosak, épkézlábuak közül a 18 és

log katonákat tartozó homagialis devotionknak annyival nagyobb való-ságosítására buzgó lélekkel s egyenlő szívvél ő Fölségének önként aján-lottanak s ő Fölsége Nemes Hazánkknak ezen példás és dicsiretes kész-ségét s ajánlását kiváltképpen való kegyelemmel és tellyes kedves-séggel nemcsak acceptálni, sőt mindenképpen Édes Hazánkknak s Nem-zetűnnek örökös dicsőségével stabiliálni is kegyelmesen méltóztatta volna, miképpen azon felajánlott és kegyelmesen bévett Personalis Insurrectio és Portalis Lovas Gyalog Katonaság ezen Districtusban, az jelenlévő hada-kozó ugyanis nehéz circumstantiákhoz és múlthatatlan szükséghez képest, hova hamarabb kiállíttathassanak, annak közelítését és rendben való vételit ő Fölsége énnékem különös parancsolatival méltóztatván kegyel-mesen parancsolni s Én is azon kegyelmes parancsolatnak kívánván teljes tehetségemmel s igyekeztvén alázatos engedelmességgel követője lenni s annak eleget tenni, hogy az által is Hazánkknak s Nemzetűnkeknek hajdani tündöklő hírit, nevét s dicséretit tovább is magasztalhassam s egyszersmind azon felajánlott buzgó hívséget cselekedetben is megbizonyíthassam: ezen Patens levelemet mutató Tisztet a végre küldöttem ki, hogy ezen Tekin-tetes Nemes Szatlmár Vármegyében, valahol tudniillik arra legjobb alkal-matosságot látand és itilend lenni, ottan most nevezett Nemes Vármegye részére háromszáznegyvenyolez obvéniált Gyalog katonáknak kiállítására mennél alkalmasabb embereket fogadhasson; kirevalónézve legjelesebben városi Magistratualis Tisztek ő Kegyelmek, nemkülömben falusi Birák és lako-

26 éves korosztályokból. Érdekes az utasítás ama kikötése, hogy a fölfogadandó oláhok és oroszok mind magyarul tudjanak. 4. A verbungos pontos jegyzéket vezet a fölfogadottak neve, illetősége, kora, vallása, családi állapota adatairól és külön számadást a zsoldról, mely a besorozás alatt nekik fejenként 6 krjával jár. 5. Mihelyt 15—20 ujoncz van együtt, abból a legalkalmasabbat megteszi káplárnak, ki a többire fölügyeljen; elszállásolásukról az alispánt értesítse s az ujonczokat figyelmeztesse, hogy a portióval beérjék, minden kihágástól óvakodjanak, elszökni életük vesztese alatt ne merészeljenek. 6. Míg a szállás felől az alispán intézkedik, a városi tanács veendő rá, hogy ideiglenesen szállást adjon; ha az ezt megtagadná, az ujonczok a verbungos szálláson maradnak s a város csupán tüzfát köteles adni, hogy főzethessenek. 7. A verbungos tiszt magát és a muzsikusokat saját költségén tartja, — ez által érdemet szerezvén arra, hogy a fölkelésnél majdan rendes tisztté promoveáltassék. A 8-ik pont az alispántól megjelölt szállások elfoglalásáról s az ottvaló fegyelem tartásáról rendelkezik.

sok látván ezen Patensemét, az említett Tisztet ezen Gyalog katonaságnak fogadására nemcsak mindenütt szabadosan admissálják, sőt magok is Ő Föl-ségéhez tartozó igaz hívségek szerint mindenekben, valamelyek az Verboválásnak alkalmatosságára ezelőtt is parancsolatni szoktanak s az regularis hadi verbovaló Tisztek által is usuáltanak, teljes segítséggel, assistentiával legyenek s iránta szükséges rendelkezéseket tegyenek. Arról pedig legyen kiki biztos, hogy noha még most hamarjában az mundur, vagyis öltözet meg nem készülhetett, s ezen Verboválásra ki nem adattathatott is, mindazonáltal rövid üdö mulva leszen kinek-kinek: egyenlő fehér aba magyar *köpi-nyegje*; jóféle világoskék posztóból *dolmányja*, fehér és veres szörből egyveleges sinórral, két felől való pikkelyes síma fehér óngombokkal; ahoz hasonló *nadrágyja* szíjastól; veres *öre* kilencz gombokkal; fekete deli *csizmája*, patkóstól; fekete sákó *síveje*, sárga s veres selyem pántlikákkal az körületi, az széle pediglen veres selyem pántlikával beszegve, két pár *fehértukája*; fekete szőr *nyakravalója*, veres selyem csipkével; vászon *tarisznyája* szíjastól; *flintája*; *kardgyja* tarsolyostól szíjastól; *lódíngya*; *segítésztyja* horgostól; mindazért tehát, mind pediglen, hogy kiki maga jóviseletével előmenetelt és szerencsét nyerhet magának, azon felül, valamint más regularis régi Nemes Regementekbéli katonáknak szinte úgy kinek-kinek megjelenzen a regulamentalis tartása és fizetése, — magát kiki inkább resolválhatja katonának.

Költ Nagy-Károly várában 13. 1741.

Az előadottakból kiderül, hogy Károlyi Sándor gróf a Tiszántúli kerület fölkelésére nézve a gyaloghadakról buzgón és jól intézkedett. Ellenben a portalis lovasságról a vármegye inséges és bátortalan közállapotai miatt az volt a nézete, hogy benne csak ki-méletesen és a vármegye közgyűlésével egyetértőleg lehet intézkednie. Levelezéseiből s az általunk eddig fönn ismertetett iratokból az derül ki, hogy e dologban a vármegye hatóságával sűrű érintkezése volt és eredményre november hó végéig azért nem juthatott, mert a nemesi rend aggodalmait a regularis ezredekbe soroztatás iránt a kormány nem nyugtatta meg hamarabb, — s mert a nemes-ség buzdításában Ferencz fiának hathatós segítségét mind ez ideig az öreg és beteges, nagyrészt a nagykárolyi várkastélyba szorult és tollba mondott írásos érintkezésre utalt grófnak nélkülöznie kellett. Ez a baj is megszűnt december kezdetén, mikor *Ferencz gróf valahára elvégezvén dolgai Tót-Megyeren, Pozsonyban és Budán, leérkezett a Tiszántulra* és atyja rendelkezésére bocsátotta magát. Csak ekkor volt megtartható a még november 20-ára tervezett *vármegyei gyűlés*, melyre az öreg gróf «alteratiói miatt» — nem mehetett el. A beteg örökös főispán helyett az ifjabb főispán hívta össze újabban a szatmárvármegyei karokat és rendeket Lazariba. Ide decz. 13-án késő este érkezett meg Ferencz gróf s legott *vármegyei bizottságot* rendelt kiküldetni a fölkelés dolgában. Másnap a közgyűlésen jelentést tétetett a vármegye követjei által és késő estig intézkedett, hogy a portalis és gyalog militia dolgában minden adat mihamarabb együtt legyen.¹⁾ Az eredmény a gyalog katonákat illetőket viszonylag igen kedvező volt, a mennyiben ezek száma csak Szathmár vármegye területén *meghaladta a kétszázat*. Kevésbé sikerült a portalis lovasság dolga s az a Pozsonyba érkezett hír, hogy Szathmár és vidéke közel harmadfél ezer lovast állít, szertelen túlzásnak bizonyult. Ferencz gróf a következőket jelenti: «Az gyűlésen az mint lehetett által estünk. *Négyyszázon felül nem pótolhattuk*; ez is miként provideáltathatik, az eventus mutattya: csak fél esztendei intertentiója is 14,000 forintot haladván. Az mit ugyan fel gondoltunk facilitatiójára, elkövettem; legkivált pedig az *Nemes-ségnek alkalmas kedvét újítottam*, — mivel teljességgel el valának

¹⁾ Károlyi Ferencz gróf levele atyjához 1741 decz. 15. Lazari.

kedvetlenül és ijesztve is tőle . . . holnap indulok» (haza).¹⁾ A kerülethez tartozó többi vármegyék gyűléseiről és végzéseiről tudósításokat e napokról a levéltárban nem találtunk; a téli időjárás s a nagy távolság, meg a járvány, mely akkor az egész Nyírséget ismét elborítá, a közlekedést a vármegyék között s a hírvételt bizonyynyal megnehezítette.

Csak a központi kormánynak nem volt az akadályok iránt érzéke és az eredmények iránt kellő méltánylása. Deczember hónapban Pálffy nádor csak úgy ontotta a sürgető rendeleteket és szemrehányásokat, minden igaz ok és alap nélkül. E hónapban csak Károlyi Sándor grófhhoz kilencz ily rendeletérkezett tőle magyar, diák és német nyelven; s mert föltehetjük, hogy a többi három Pozsonyhoz közelebb fekvő kerületi főparancsnokot a központi hatalommal való érintkezés e szerencséjében szintén bőven részesítette: azt kell hinnünk, hogy a «moriamur pro rege nostro» lelkes fölkiáltásához épen nem méltóan, azzal töltötte a nádori hivatal az időt, hogy heteken át az ország minden vármegyéjének kormányzati utasítás helyett orrokat osztogatott.

Deczember 3-án a fölkelésről kimutatásokat követelt; decz. 6-án már hetenkint kívánta a kimutatásokat; decz. 10-én megróttá a kimutatott eredményekben részes vármegyéket, hogy «kivált az personalis és portalis lovasoknak conductiójában és statutiójában nem úgy, a mint kellenék, magok kötelességét és készségét mutatják; több vármegyék pedig talán még huszat sem ruhássan és fegyveressen conducáltak;» decz. 17-én a portalis lovasok utnak indítását rendeli el; decz. 21-én különösen megrója Ungh, Szathmár és több más vármegyéket késedelmeskedésükért, mondván: «In productione præfatæ militiæ utolsók lesznek», holott *Pozsony és más vármegyékből több száz katona már Ausztriába és Csehországba szállított*; egy utóiratban külön kiemeli, hogy «a F. Udvar resentiálja azt, hogy Tiszántúl való vármegyék mundurnak csináltatásában és fegyvernek szerzésében igen késedelmeskednek; azért nem ártana, ha Excellentiad prætendált késedelemnek okait és akadákit a F. Haditanácsnak representálná».²⁾

¹⁾ Károlyi Ferencz gróf atyjához 1741 decz. 16. Lazari.

²⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz 3., 6., 10., 17. és 21. Pozsony.

E rendelethajtsza annál inkább bánthatta Károlyi Sándor grófot, mert értesülései voltak, hogy a fölkelés ügye más kerületekben sem haladt előbbre, mint az övében, s a hol jobban siettették, mint ő tette, az eredmény a hamarkodás szomorú bélyegét viselte magán. Csodálni való, hogy a nádornak ez összehasonlításához adatai, a központi kormányhatalom minden eszköze daczára, nem álltak rendelkezésére, vagy ha álltak, hasznukat igazságos ítélethez szükséges kritiká hiányában venni nem tudta.

A ki legjobban sietett egy önkéntes csapat fölállításával, az Grassalkovich személynök volt s róla azt jelenti Szuhányi, hogy nagy bajban van a *pesti ezreddel*, mely Pozsonyba indítatván, *már Vácznál megállíttatott, mert oly fáradtnak, rongyosnak és kedvetlennek tapasztaltatott, hogy a királyné elé mustrára bocsátani nem lehetett.* E csapatot aztán Pest vármegye területén osztották szét, a vármegye költségén tartatott, «a mig mentéjek etc. készül.»¹⁾

Még siralmasabb volt a *pozsonyi* insurgensek bemutatása november vége felé. Szuhányi erről így ír: «Nemes Pozsony Vármegye első kívánván az Insurrectionnak effectusában lenni, legelsőbben is csúffá lett véllé; mert nyakrafőre sietvén véllé, ő zászló alatt circiter hatszáz embert praesentált a mult hétfőn: előre Pálffy Rudolf ment, — utánna a Nép Zászlók alatt sine crux sine lux, se trombitájok, se sipjok, se dobjok, semijek, semminemű rengyek, mintha lopni indultak volna. A Nép jobbára, sőt mind fizkóbul állott. Legutól Viceispán Schlossperg Uram tartotta a post d'honneur. Úgy mentek el elő Felsége előtt; onnid által a piaczon M. Palatinus urunk háza előtt el; onnid Szt. Mihály kapuján ki. Ebbül hirt akartak volna költeni, úgy hiszem, ellenség előtt is, hogy már jöttön-jön a Magyar; azonban minuit praesentia famam a *nép kiköpte, kinevette és közönségessen becsmérelte*, — maga *F. Felséges Asszonyunk kárpálta: miért nem fogtak valamely trombitásokat fel*, ha csak az városon való által menetelre is».²⁾

E legio elég jól vala fölszerelve, ruha és fegyver dolgában, de semmi katonai rendet tartani nem tudott, czifra gyülevész had, piperés cigány karaván benyomását tette; azért jegyzi meg róla

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 9. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 30-án Pozsony.

Szuhányi, hogy az ő vezérlete alatt hajdan külön lineát formált a szathmári nemesség, mikor az egri püspök előtt parádézott, pedig csak egyszer tettek próbát előbb ex tempore: tőlük tanulhatna az első vármegye (Pozsony).¹⁾ E legioból a hadbiztosság utóbb *felét kimustrálta és szélnek eresztette*, kétszáz embert pedig, a kik beváltak, Csiba vezérlete alatt Hainburgba dirigált, de oly jól gondoskodott róluk, hogy se ételt, se abrakot és szénát nem kaptak, mert Hainburgban senki se várta érkezésüket, maguk pedig, miként Szuhányi jellemzően írja — «hogy kevesen voltak, erővel nem vehettek és így vendégfogadóban abrakoltattak (nyilván saját költségükön), azután hihető utánnok ment a dispositio».²⁾

De lássuk a többi vármegvék eredményeit.

Két fölvidéki vármegyéről: *Zemplénről* és *Sárosról* azt olvassuk Szuhányi leveleiben, hogy a személyes és portalis fölkelésre nézve csak oly nehéz helyzetben voltak, mint Szathmár és az egész Tiszántúli kerület. Ajánlta is Szuhányi az öreg grófnak, hogy lépjen érintkezésbe *Berényi Tamás* gróf zemplényi főispánnal, ki szintén arra törekszik, hogy «Zemplén vármegyeieket is hagynák otthon ex eodem motivo; hogy azon Nemes Vármegye is collimitaneus lévén Lengyelországgal, vigyázhatna a Nemesség és Portalis Lovasok minden külső factio és zenebona ellen, azon erővel, a mely gremiumából telhetik».³⁾ *Zemplén vármegye tényleg ellentállt a diaetalis törvény végrehajtásának* a karok és rendek gyűlésén; a főispán — miként Szuhányi írja — «sem mire sem mehetett . . . más gyűlésre halasztotta; arra pedig még jobban reá akarnak készülni. Ha Sáros is az szerint cselekszik, talán csak az is megmarasztya a mieinket odahaza».⁴⁾

Vasvármegyében az ellentállás formalis zendülésben tört ki, legalább így fogta föl azt a kormány. A főispán ugyanis a vármegye gyűlésére indokolatlanul nyomást akarván gyakorolni, e czélból a *komaromi helyőrségből rendelt katonákat a vármegyházra*. De a

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 30-án. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 10. Pozsony.

³⁾ Szuhányi M., K. Sándor grófhhoz 1741 nov. 23. Pozsony.

⁴⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741. november 30. Pozsony.

rendek annál jobban felbőszültek, s miként Szuhányi előadja — «nem mervén gyűlésházhoz menni, másutt összegyűltek s azt talál-
ták: nem jó ott (a vármegyeházban) considerálni, mert ha valaki
szóllana, megfogná a strázsa; (azért) széllyel őszlottak, feléje sem
mentek ő Excellentiájának; azután mehetett-e valamire, nem hal-
latik még». ¹⁾ Jellemző, hogy a vasvármegyei főispán a központi
kormány tagja, a nádor intencióiba mélyen beavatott Batthyanyi La-
jos gróf kancellár vala.

Vasvármegye példáját csakhamar *Somogy* is követte. *Patacsits*
Sándor gróf főispán repræsentatiói alapján jelenti Szuhányi, hogy
«már indulófélben voltanak maga vármegyebeliek, de megértvén,
hogy Vasban zendülés esett, . . . azok is megbakolták magukat». ²⁾

Más természetű zavar adta elő magát a kormányszékhelyhez
szomszédos *Sopronyban*. Itt nem a vármegyei karok és rendek,
hanem az *aulicus főnemesség* egyik oszlopos tagja: *Eszterházy An-
tal* hercege csinált bajt. Első buzgalmában magára vállalta egy
egész ezred fölállítását saját költségén. Mikor pedig a törvény értel-
mében a jószágaira eső porták után 700 lovas kiállítására esett rá,
azt gondolta magában, hogy e hétszázhoz verbuváltat még ne-
hányat s kitelik egy egész regement. A kerületi hadbiztos világosi-
totta föl aztán, hogy a portalisokat csakis mint országos tartozását
fogadhatja el tőle s ezért azokat külön ezredbe nem is assentál-
hatja; tessék e lovasokat fölállítani és regimentet azonkívül, a hogy
a királynénak megígérte. Ennek folytán a hercege *szedett-vedett*
népből próbált ezredet alakítani, melyre Szuhányi kimondja
egyik levelében, hogy «Sisiri Hada lesz az is». ³⁾ A sopronyi csapa-
tokról írja egy hóval később ugyanő, hogy «már csoporton volt egy
egész Bataillon (750 ember), de 69 már elszökött benne; másutt se-
hol sincs még semmi in loco colectaculi, hanem mind in fieri van-
nak mindenütt». ⁴⁾

Mindössze szórványosan mustrálhattak meg némely portalis

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 30. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 7. Pozsony.

³⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 30. és decz. 7.
Pozsony.

⁴⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

esapatot e hetekben a pozsonyi központon, de azok is az egyenruhák nagy tarka-barkaságáról s a felszerelés különféle hiányairól ítélve káros rögtönzés bélyegét viselték magukon. Így a pozsonyiak ruhája kék, a mosonyiaké zöld színű volt. Süvegeik fekete, szijazatuk bagariából való volt, de köpönyegje — a mint Szuhányi írja — «huszadiknak sincsen». Még legjobb karban a hercegeprimás 120 portalis lovasa volt: «kékben, fekete süveggel, jó fegyveresen, de gyenge lovakkal». Névszerint megemlíti forrásunk még Festetics gróf 12 lovasát, Cziráky grófét, Olthanné grófasszony 50 lovasát és az abauji portalisokat, kiknek csákójuk karimáin «publican színű gallanggal ki voltak varrva ezen betük: A. B. A. U. J. Már azok is elordereztettek az armadához.»¹⁾ Ezekhez karácsony előtt mindössze a nyitrai püspök 50 portalis lovasa csatlakozott. A többi vármegyéről és possessionatus nemességről Szuhányi azt írja, hogy «a zelus mindenütt nagy, de az küldésben majd mindenünnen holmi akadályokat repræsentálnak; jobbára olyanokat, hogy az urak egyik Vármegyéből másikban, signanter ad locum residentionalem contrahállják a magok portális népeit.»²⁾ Mikor pedig meghozatott az a szerencsétlen kormányhatározat, nyilván a katonai helyzet által szorongattatva, hogy a mi portalis lovasság a vármegyékben együtt van, tekintet nélkül a számra, *legott Pozsony felé küldetessék*, s a többit *nagy karácsony napján okvetetlen meg kell indítani*: nemcsak a vármegyék keseredtek el, hanem a helytartótanács loyális öreg tagja, Szuhányi is panaszra fakadt, mondván: «Én azt tartom, nem eörült az se F. Asszonyunk előmenetelének, se pedig a Magyarok becsületének, a ki azt javasolta, hogy most mingyárt felüllyenek s mennyenek; az nem egyébre való, hanem hogy eő Felsége Magyarokban vetett reménységében csökkennyék meg; azok is kedvetlenedgyenek el, *télben göcsöre lovaikat az ebekkel éthessék meg* és tavasszal s nyárban semmit se tehessenek». Nem is merte a kormány e rendeletet a vármegyékkel in publico közölni, hanem *csak a főispánoknak intimálta* «hogy ne Gyűlésben proponállják, *netalán zendülés legyen a népben*, hanem az, kiknek

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 7., 10. és 24. Pozsony.

²⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 14. Pozsony.

készségekhez inkább bizhatnak, azoknak proponályák és azokat disponályák». A főispánok ehhez képest a sürgető parancsokat csak in privato adták a leginkább érdeketeknek tudomására, de — írja Szuhányi — «nem igen látni annak sikerét, noha megírták némelyek, hogy nagy zelusokat tapasztalták a Vármegye Possessionatusinak, mert a felől effectussa nincsen, egyéb új had még nem jöttt.»¹⁾

Látni való e jelentésekből, hogy a nádor éppen nem volt alaposan informálva, midőn a Tiszántúli kerület késedelmességéről panaszkodott és Károlyi Sándor gróftól sűrű jelentéstételre unszolta. Szuhányitól azt is megtudjuk, hogy a többi kerületi főparancsnokok fölterjesztései az október-decemberi évnegyedben milyen sűrűn érkeztek. Megemlékezvén a helytartótanács egyik gyűlésén, melyben szóvá tétetett a Tiszántúli jelentés késedelme és «csaknem monitoriumra fakadott a discursus», — következőleg folytatja «Szegről, végrül magam reponáltam, hogy az egy M. Cavalleriæ Generalis Gróf Eszterházy Ferencz Uram ő Excelliája adta most (decz. 24.) bé második Relatióját; M. Index Curiæ Uram eő Excellja ennél, a ki most olvastatik, többet még nem submitált, sem Generalis Splényi Uram (ki az elhalt Csáky György gróftól helyettesítette); Excellentiádé is talán útban van, de meszszebb lévén Excelld, mind az Ordereket későbbben veszi, mind pedig Relatiói későbbben jöhetnek, a Vármegyék sem oly punctualisok ottan, mint idefel.»²⁾

Nyilvánvaló az előadottakból, hogy késedelem és zavar nemcsak a tiszántúli kerületben, Károlyi Sándor gróf alatt volt, hanem országszerte mindenütt, hol a nádor hézagoss és impracticus rendeleteit végrehajtani kellett. Pálffy János gróf öreg kora szolgáljon erre menségül és az osztrák központi hatalom iránt régi hagyományainál fogva föltétlen megadással viseltető aulicus természete, mely a bellicum minden alkotmányellenes intézkedését ellenmondás nélkül elfogadta, adja meg a további magyarázatot. De hadd pecsételjük meg ezt még egy, a történetírás előtt eddig ismeretlen ténynyel: a nádor félszeg intézkedései magában a *központi kor-*

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 21. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

mányzatban megütközést keltettek, ismételt éles vitatkozásoknak anyagául szolgáltak és végre *Mária-Terézia elé kerültek*, hogy a bajokat királyi hatalmával corrigálja. A sok vita abból származott, hogy a nádor a helytartótanács nélkül önállóan akart mindig intézkedni s a tanács csak akkor vett a dolgokról tudomást, mikor azokból már hibák származtak. Ennélfogva a királyné, ki már Pozsonyban való tartózkodása alatt elrendelte, hogy a *helytartótanács állandó activitásában maradjon* és határozataira egyenesen ő felségétől kérjen a fontosabb ügyekben resolútiót¹⁾: most «megparancsolta, hogy *M. Palatinus Urunk mindent cum Consilio cselekedgyék*, Consilium mindenben disponáljon sub præsidio Palatini és eő Felségének repræsentálja maga dispositióit». ²⁾ Igen világosan ír erről maga Grassalkovich személynök, midőn megemlítvén, hogy a fölkelés dolgában ezentul a helytartótanács intézkedik, világosan kiteszi: a zavarnak «*M. Palatinusunk az oka, mert sine lux sine crux mentek dispositiói*». Erről Grassalkovich behatóan referált Mária-Teréziának, ki stafétával hivatta az országbíró; végre is abban egyeztek meg, hogy az öreg nádor érzékenységét kimélni fogják és azért «*resolutum est: sub præsidio Palatini consilium disponat, — így a consilium ordereiben mindenkor a Palatinust kell képzeni*». ³⁾

A helytartótanács ép a legjobbkor vette az ügyek intézését collegialis kezelésbe, mert az egyoldalú nádori utasításokból a már említetteken kívül egyéb nagy bajok is kezdtek mutatkozni.

Az osztrák kormány s a haditanács, melyek a magyar katonai segélyt kizárólag osztrák katonai szellemben igyekeztek kihasználni, ekkor is mindent elkövettek a magyar csapatok önállóságának megsemmisítésére, önálló jellegük elhomályosítására és a rendes császári csapatok különboltjának kitüntetésére. Pálffy nádor engedelmese eszköz volt e czélokra a kezükben. S a hogy a tisztek kinevezése kérdésében még ősz elején nyomást igyekezett gyakorolni a diétára, majd a nála jelentkezett, kinevezésre pályázó törzstisz-

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 nov. 1. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 10. Pozsony.

³⁾ Grassalkovich Antal b. személynök Károlyi Ferencz grófhhoz 1742 jan. 2. Gödöllő.

tekre, hogy a *decretumot okvetetlen a haditanácstól* vegyék, mert különben rangjuk nem fog elismertetni, — úgy terjesztette most a kinevezett ezredek közt azt az előítéletet, hogy az *új ezredek mindenben alkalmazkodjanak a régi ezredekhez*, különben nem tekintetnek azokkal egy rangban lévőeknek. Haller Sámuel, mint a tiszántúli ezred parancsnoka, november vége felé személyesen érintkezett a nádorral, hogy általa az új csapat egyenjogúsítása dolgában elfogadtassa ama pontozatokat, melyeket a fürdőből Ferencz gróf neki praeliminált. De az eredmény igazolja, hogy a nádor a haditanács befolyása alatt állt ez ügyben is, mert minden pontozat elintézéséből a fölkelő ezredeknek rangban csekélyebb volta tünt ki, a régi ezredekéhez képest. Ez utóbbiaknak volt pallosjoguk, míg a fölkelő ezredeknek annak gyakorlása a *bellicum* helybenhagyásától, sőt módosító ítéletétől tétetett függővé; az új ezredek nem kaptak ezredtulajdonost, a kiről elneveztessenek, hanem csak folyó számmal szerepeltek a hadsereg lajstromában; az ezredek nem kapták meg a regulamentaris fizetést, hanem csak *alezredesi portiókkal kellett beérniök*.¹⁾ Már ezekből is eléggé kitént a *bellicum* rosszakarata az új csapatok iránt. Következett a portalis lovasságnak tervezett beosztása a rendes lovasezredek kereteibe, — a miről már szólunk. De betetőzte mindezt a malitiát *négy újabb sérelem*, melyek ellen a nádornak nem volt se tanácsadó, se óvó, se tiltakozó szava. Véghetetlen sok keserűség, administratív zavar, sőt helyenkint lázadás is származott aztán belőlük. Hadd szóljunk róluk egyenkint.

A legkisebb sérelem ezek között a kerületi *hadi biztosoknak* adott amaz utasítás volt, hogy a sorozásnál szigoruan ügyeljének az újonczok illetőségi viszonyaira és bevándorlott jobbagyot vagy átköltözött kurta nemest, ha évek óta laktak is a sorozási kerületben, a törvényes újoncz quotába el ne fogadjanak. Nagy baja volt ez a kormány által készenlétre sürgetett vármegyéknek, mert a már kiállított újonczmennyiségből december és január havában százával vetették vissza a hadi biztosok, különösen a szomszéd osztrák tartományokban született morva, cseh, siléziai és német legényeket, oly örv alatt, hogy az austriai harcztéren majdan ezek könnyűí

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 30. Pozsony.

szerrel haza szökhettek szülőhelyükre.¹⁾ Csak Trencsén vármegye hatszáz emberéből 279-et utasítottak így vissza; «az már lamentálódik — írja Szuhányi — tartotta is, hogy, hogy pótollya helyre».²⁾

Keményebb bajt okozott ennél, hogy a haditanács és Nesselrod tábornok főhadbiztos utasításai értelmében az *újonczoknak járó pénzt a kerületi hadi biztosok* utalványozhatták a vármegyei cassákból az ország által rendelt *provinciális commissariusok hire és tudta nélkül*; ebből gyakran az a gyűlöletes félreértés származott, hogy a katonai biztos rendelkezni akart oly összegekről is, melyek a vármegyéktől törvény szerint nem jártak. «Mennyi confusio volt eddig is abban, hogy . . . a hadi comissariusok az provincialisoknak hire nélkül kiadták az assignatiókat, — némely vármegyék az szerint be is is fizették, de a provincialisok semmit sem tudván benne, restantariusoknak tartották (a vármegyéket), difformiter confieráltattak az extractusok, confusum chaos in officio». Sőt az is előfordult, hogy a katonai biztosok a hadi szükségletek fődözésének előállításánál a különböző ezredeknek különböző mértékkel mértek: egyiknek jobban kedveztek, mint a másiknak, figyelemmel az ezred legénységének nemzetiségére, előnyt adván a saját fajtájukbelieknek. Ezért sürgeti Szuhányi is leveleiben a helytartótanács beavatkozását, «hogy hadi comissariusok zabolán tartathatnának, nem kedvezhetnének egyik Regementnek jobban mint másnak, vagy egyik nemzetnek inkább, mint másiknak».³⁾

Elég vastag rosszakarat volt a fölkelő hadak iránt a Nesselrod által szerkesztett *regulamentumban* is, mely szerint a hadi biztosok által elfogadott újonczok ellátása fejenkint és naponkint 6—6 krajczárra tétetett, mely értékbe a kenyér-portio már be volt számítva, holott az országgyűlés a személy portiót 7 krban szavazta meg. Az ország ajánlata havonkint fél forinttal kevesebbet tett ki, mint a mennyi a rendes ezredek legénységének járt, — most ez összeg is leszállítatván, csak három forint esett havonkint az új magyar katonának, a mi érzékeny különbség a rendes csapatokhoz képest és csak arra való volt, hogy a régi és új militia különbözőségét

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 24. Pozsony.

²⁾ Szuhányi Márton Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 decz. 31. Pozsony.

³⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 17. Pozsony.

*anyagilag is éreztesse a legénységgel.*¹⁾ Ebből aztán elégületlenség és keserűség forrása származott; a csapatok megalakulását halasztotta és több helyt zendülésre is vezetett. Ez utóbbiakról később tüzetesen meg kell emlékeznünk; itt csak egy példát idézünk a sok közül. «Heves Vármegyeiek — jelenti Szuhányi három hóval később — *Gyöngyösön* nagy lármát csináltak lustra után; a hadi commissarius szállása elében menvén, csoportossan declarálták magokat: ha a N. Vármegye hat-hat forintokat holnaponként nékik nem resolvál, lovaik tartásán kívül és ha visszajöhetnek, mind a lovakat, mind pedig a fegyvert nékik nem adgvák, — egy nyomást sem mennek. A M. Püspök viceispán Kada Pál Uramnál volt s a tisztek is ott udvarlottak. Meghallván a tumultust, lóra költék, s csitították volna; *azok pedig kardot vontak*, fel s alá nyargalódtak, végre Jerusalem nevű utczában öszve csoportoztak s ott kerékben állottak kivont fegyverrel, hogy *senki feléjek se mehessen s valamelyiket ki ne ragadhassák közülök*. Ott állottak, nem tudván mit tenni; a M. Püskök, Viceispán Uramat Almássy János urammal, Oberss lejdinans Báró Bossányi Dóri Uraimékkal hozzájuk küldötte, — azok előtt is declarálták praesentiojokat. Mindent megígért a Viceispán, — arról *írást kértek, úgy csendesettek meg.*»²⁾

A legnagyobb bajt mégis a haditanács ama törekvése okozta, hogy a magyar csapatok egyenruhájában és vezérszavában a többi császári ezredekkel egyöntetűséget hozzon be. A mi az *egyenruhát* illeti, ennek magyar szabású darabjairól a diæta s a vármegyék egyaránt rendelkeztek már; csak egyedül a köpenyegnél vala kétes az országgyűlési rendelkezés, a mennyiben ez télire köpönyeget ír ugyan elő, de tetszésre bizza, hogy az magyar vagy német szabásu lehessen. A vármegyék egy része magyar szabás szerint rendelte meg ez öltöny darabot; így a szathmári minta fönt közölt specificatiójában *magyar szabású fehér aba köpönyeg* vala előírányozva. A diætalis végzése e kétes szövegezésébe kapaszkodott a bellicum s az ezredesekkel való érintkezésben oda hatott, hogy ezek a munkával megbízott bécsi és pozsonyi iparosokat német szabású fölső kaputok készítésére utasítsák. A megrendelésben eljáró köve-

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 10. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1742 márcz. 15. Pozsony.

tek minderről persze nem igen tudtak, s úgy ők, mint a fizető vármegyék szörnyűködve látták a szállítás után, a mint a liferans zsidó ezredesi utasításból a nyakukra küldött. Ellenben a nádor és a helytartótanács igen is tudott a dologról, de nem volt erejük és előrelátásuk, hogy az ebből támadható bajoknak óvó rendszabályokkal elejét vegyék. A bellicum tehát csaknem czélt ért abban a kicsinyes törekvésében, hogy az ellenség elé állított hadakba a magyar segély nemzeti jellegét legalább német köpönyeggel eltakarja, s így azt az erkölcsi hatást, melyet a magyarok nemzeti jellegű föllépése a háború alatt a nemzetközi politikai mérlegre gyakorolhatna, e silány eszközzel leszállítsa ha már meg nem semmisítheti. Hasonló czélből használta föl a nádort az új csapatok ezredparancsnokainál annak kierőszakolására, hogy az új hadat a többi császári ezredekhez hasonlóan *német vezérszóval* gyakorolják be, nehogy véletlenül a hareztér döntő eseményeinél a magyar vezérszónak a magyar csapatok föllépésekor elhatározó súlya lehessen.

Szuhányi ez üzemekről már november vége felé hallott. «Én pedig attul is tartok — írja gyanakodva — mivel látom, hogy az új Obesterek regulához szokván (a bellicum nyomásának ellent nem állhatván) azt az új népet köpönyeg helyett *mind kaputban akarják öltöztetni és németül exercedálni*. Azt pedig a főtisztek sem fogják érteni: a kik összevesportozván, neveket beadták, ismét ott hadgyák (a tisztai állást), nem értvén a német szót eléggé». Meg is mondja Szuhányi világosan, hogy a bellicum az ezredeseket oly fenyegetéssel kenyerezte le, miszerint *más vezérnyelv és egyenruha mellett az új ezredek nem viselhetnek egyenlő rangot a többi ezredekkel*. «Disputáltam arrul Oberster uraimékkal — írja Szuhányi — le akarván vernem azon szándékrul; de nem látnak módot benne, *hogy szolgállyanak egyenlő rang mellett a német Regimentekkel, ha németül nem exerciroztatik a nép*. Abbul bizony Turris Babel lesz és semmi jó nem következhetik belőle». ¹⁾

A nehéz kérdést: kaput legyen-e avagy köpönyeg, a kormány sugalmazásának legjobban kitett Pozsony városa legfurcsábban oldotta meg. Nem csináltatott se kaputot se köpönyeget, hanem kaputhoz hasonló köpenyt, illetőleg köpenyhez.

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 26. Pozsony.

hasonló kaputot, vagyis compromissumot a kék minta között. Rá ismerni vélünk ebben Pálffy nádor eszejárására. Szuhányi e nevezetes ruha darabról így emlékezik meg: «Posony városa pedig világos kék posztóból kaput forma béletlen mentéket ad a maga hajduinak, hátul nincsenek meghasítva, hanem csak oly formán vannak szabva, mint a csatlós hajduk mentéi, — még is nem olyan csúf, mint a kaput, mert az igen németes, s a szél meg nem akad benne; esső és szél ellen legalkalmasabbnak tartják a köpönyeget, mert az mind fejét-fülét bétakarja». E példát azonban a távol vármegyék nem követhették.

A legelső kaput-confliktus a szomszéd *Trencsén* vármegyében tört ki. Miként Szuhányi írja, ott *magyar köpönyegeket csináltattak*: «az Oberster pedig Gróff Bethlen Farkas uram *kaputot practendál*; azért a Vármegye recurrált M. Gróff Eszterházy Ferencz Uramhoz eő Exelliához (mint kerületi főparancsnokhoz), eő Exlliája pedig F. Consiliumhoz (tehát többé nem a tekintélyében megcsökkent nádorhoz). A consilium azt determinálta — minthogy F. Asszonyunk optiót adott: akár magyar köpönyeg, akár kaput legyen — a Vármegye csak continuáltassa a köpönyegek csináltatását». ¹⁾ Kevésbé simán folyt a dolog más vármegyékben. A *hajduságról* (gyalogság) Szuhányi ismételten azt jelenti, hogy tartani lehet: a kaput és német exercitium el fogja széleszteni. *Somogyról* világosan megírja, hogy az odavaló nép «a német Caputot és veres nyakravalót fel nem akarván venni, kénytelenítettett a Vármegye visszaküldeni, és magyar köpönyegeket, fekete nyakravalókat Livranttal csináltatni: most reménkedik Consiliumnál segittessék, hogy kárban ne maradjon». ²⁾ Egészen hasonló helyzetben volt *Csongrád* vármegye, mely szintén azt határozta, hogy a neki megküldött kaputokat el nem fogadja, s a szállítmányt a liferansnak tényleg vissza is küldötte. Erről Károlyi Sándor grófot, mint főparancsnokot és Haller Sámuel báró ezredest egyidejűleg értesítette hivatalosan. Az utóbbihoz intézett átirat előttünk fekvő másolatában világosan az áll, hogy a vármegye követjei Pozsonyban az ezredest megudvarolván, a mundur dolgában ettől azt a nyilatkozatot vették, hogy a ma-

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 24. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1742 márcz. 15.

gyar köpöneg helyett ő (az ezredes) *parancsolt kaputot csináltatni*. A vármegye e szállítmányt azután a portalis katonaság közt akarta elosztani, de «*præter omnem expectationem az katonaság között olyas zendülés és fölháborodás támadott a midőn az több ruházat közt a kaputot szemlélték, hogy tartottunk attól, netalántán mindnyája elszökjön, mert egyenlő szóval fölkiáltottak: akár minémű halállal hogy készebb meghalni, mintsem megírt kaputot fölvenni magukra*». A tömeges szétoszlás megakadályozása czéljából a vármegye kénytelen volt a szállítmányt Pozsonyba visszaküldeni és Meczberger szállítót az eddigi alku szerint köpönyegek készítésére utasítani; kéri tehát a vármegye az ezredest, hogy ebben ne ellenkezzék, «*másképpen ha Ngd parancsolattya mellett, melyet nem reménlenénk, azon Liferant végben nem vinne, avagy akármi más módon elmulatná, azon okra az portalis katonák elszöknének, mi mind F. Asszonyunk s mind az többi F. Instantiák előtt immunisoknak declarálljuk magunkat*». ¹⁾

Károlyi Sándor gróf az esetről igen lehangolódva értesült és személyesen közbelépett. A helyszínén szüksége volt fia intézkedéseire, ki ekkor beteges apját a kerület különböző részében vármegyéről vármegyére járva, intézkedve és buzdítva helyettesítette. Ez okból az öreg gróf fiának küldött első sorban tájékoztatót a Csongrádi esetről. ²⁾ Levelét következő nap egy másikkal egészíté ki, mely e dologban az öreg gróf véleményét tartalmazza. Lényeges momentum benne az, hogy a visszaküldött portéka fejében bevárando köpönyegek csinálása a portalis fölkelést legalább egy hóval visszavetné s azért ebbe beleegyezni nem lehet; javalja tehát, biztassák a népet azzal, hogy *jövőre okvetlen köpönyeget kap, most pedig ideiglenesen fogadja el a kaputot* «*úgy is — írja többek közt — a minemű rongyos az a nép, a plundrát is . . . acceptállya ebben az hidegben, nemhogy az kaputot, ki már a magyaroknak is közönséges, el ne venné; kivált ha assecuráltatnak, hogy jövőben magyar köpönyegjek fog lenni. Bár Andrássy uram is Csongrádban a kaputoknak visszaküldésével ne hirtelenkedett, hanem dispositió-*

¹⁾ Csongrád vármegye rendei Heller Sámuel ezredeshez datum nélkül másolatban.

Károlyi Sándor gr. fiához 1742 jan. 14. Erdőd.

tul várt volna, könnyű lett volna azt a néppel acceptáltatni, másoknak is rossz példa nem adatott volna. De már azon túl vagyunk». ¹⁾ Ugyan ez a fölfogás domborodik ki a leiratból, melyet az öreg gróf Csongrád vármegyéhez ez ügyben intézett. Előre bocsátja ugyan, hogy azon «*idegen speciesnek készítése magamnak is nem kevés ellenre volt*», de figyelemmel a fölkeles sürgösségére s az ily káros példa rossz hatására, sajnálkozik a vármegye eljárásán, melylyel az ezredből a saját területére eső egy század igényét mintegy a tiszántúli ezred többi 19 századja számára *praescribálni akarja*, holott a kaputokat «*könnyű lett volna a nep geniussához reconciliálni sub affidavitione*, hogy ezentul infallibiliter magyar köpönyegek leszen. Azért lássa a T. N. Vármegye, mit cselekszik; én ex offo adhortalom, úgy alkalmaztassa maga dolgait, hogy F. Asszonyunk ily siető és nagy szükségü szolgáltyyában kárt ne okozzanak». ²⁾

Lényegileg hasonlóképpen írt föl Károlyi Sándor gróf a nádorhoz is s megjegyzé ez actában, hogy bár neki is az volt teljes akarata. «*hogy ez ilyetén idegen speciesek, kiktől a magyar mintegy irtózik*, ennek a népnek ne obstrudáltassanak», mégis — tekintettel a sürgösségre — óhajtáná, hogy a nádor intézkedjék a készen lévő főső öltözetnek — «*akár magyar, akár német speciesen*» — leküldése dolgában, mert írja — «*mintegy bizonyos vagyok különben is, hogy az a rongyos nép kivált mostani hideg időben cum affidavitione: hogy ezentul magyar köpönyegje leszen, a kaputokat is örömet fogja acceptálni.*» ³⁾ Pálffy János gróf ez ügyben a következő végzést hozta: «*A mi a gyalognak mundurját illeti, meg van hagyva Obristereknek és a hadi Commissariusoknak, hogy akár köpönyegben, akár kaputban statuáltatik a gyalog katona, aztat a szerént a N. Vármegyéktől be venni tartoznak és ezeket, ha egyszer meg vannak csinálva ne változtassák; a mely mundurt pedig kelleltik innend a vagy más honnand Vármegyékbe szolgáltatni, annak és a Puskáknak leszállításában hátramaradás nem leszen. Megtették már ezek iránt szükséges rendeletek. Azon Liverantokat pe-*

¹⁾ Károlyi Sándor fiához 1741 jan. 15. Erdőd.

²⁾ Károlyi Sándor gróf leirata Csongrád vármegyéhez 1742 jan. 16. egykorú másolatban.

³⁾ Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1742 jan. 17. Pozsony.

dig, a kik N. vármegyékkel ineált contractussaiknak eleget nem tettek, méltó megbüntetni, *csak tudhatnánk nevezet szerint kicsodák azok!*»¹⁾

E rendszabály azonban távolról sem állította helyre a békét és bizodalmat a fölkelő csapatokban. Ezek nem szüntek meg hinni, hogy a német kaput és német vezérszó *csak bevezetés a német csapatok közé való beosztáshoz és német parancsnokok alkalmazásához.* Bizonyosság rá az zempléni katonaság esete, mely a hadba indítás közben adta elő magát. Károlyi Sándor grófot leánya, Klára értesítette, előadván levelében, hogy az oda való fölkelők «közhiben» hallották, miszerint ők nem a fölkelő magyar ezredbe, hanem a *Splényi-féle regularis regementbe fognak beosztatni.* E miatt való békétlenségük tolmácsául beküldtek Szirmay ezredeshez egyet a tisztek közül, kiket a Vármegye a törvény értelmében denominált. Ez előadta, hogy a *legénység készebb a vérét kiontani, mintsem hogy egy katonát is kiszakítani engedjen a fölkelő csapatból.* Az ezredes ráförmedt a tisztre: ne beszéljen így, mert vagy a profosznál, vagy a *vármegye tömlöczében rothad meg.* De a tisztt mokányul visszafelelt: «*Csak lassabban, a maga hajduinak parancsollyon, eb ura fakó.*». Azzal kiment a tisztt a katonák közé és lázította őket: «*Kardra, mert rosszul van az dolog.*». Jó szerencse — jegyzi meg a grófné — hogy Splényi tábornokot és Szirmay ezredest össze nem kaszabolták.²⁾ Ugyanez az ezred később Miskolcz tájára kerülván, a *kaputokat leszórta magáról, sőt nagy részét össze is vagdosván, a Sajóba dobta.* «Az egész Battallyon dolmányban jött fel; oly kemény hideg volt, hogy januáriusban is beillett volna, de azt mondotta a nép: *készebb magát hideggel megvéteni s megfagyni, mint a kaputot felvenni,* mert hátul is hasogatott s azzal is németesebb».³⁾ Az öreg gróf a tiszántúli ezredre nézve akként oldotta meg a kérdést, hogy a leküldött kaputok *hátsó hasítását bevarattu.* «Oberster Haller uram Regementyeé — írja Szuhányi ugyanott — hátul nics meghasítva, s minthogy mentéhez hasonló, talán az ellen nem lesz annyi exceptio».

¹⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1742 febr. 1. Pozsony.

²⁾ Özv. Haller Gáborné grófnő szül. Károlyi Klára grófnő 1742 márczius 5. Nyir-Bakta.

³⁾ Szuhányi, Károlyi Sándorhoz 1742 április 8. Pozsony.

Még keményebb zavargás támadt *Szabolcsban*, hol a kaputot fölvenni nem akaró insurgensek az ellenkező kapitányukat: «*Kelemen*, ki prokátor volt s keménykedett, diribrül-darabra vagdalták»¹⁾

Nem is lett volna ily előzmények után az insurrectióból semmi, mert az elkedvetlenedett nép biztosan hazaoszlott volna, ha a kormányzati intézkedések tovább is Pálffy nádor kezén maradnak és az elkövetett hibák orvoslására *Eszterházy József gróf országbíró nem lép közbe legfelsőbb helyen a királynénál. Az ő föllépésének köszönhető, hogy a magyar csapatok külön magyar hadtestté alakítottak véglegesen magyar tábornokok alatt és fővezérül régi törvényeink értelmében a nádor tétetett följük.* Az eredményről kimerítő levélben értesítette az országbíró Károlyi Ferencz grófot, írván többek közt ekképpen: «Mind az insurgens és a restans portalis lovasság, mind pedig az új hat gyalog regiment *Morva szélére marsiroztatik*, — kikhez F. Asszonyunk még ednyihány regulált ó regimentet is ajánlott és kegyelmessen resolválta, hogy ezen hadakbul formálandó *corpus a M. Palatinus vezérlése*, consequenter *magyar commandó alatt* hadakozzon és táborozzon. Dicsekedés nélkül mondhatom, hogy ezen dispositióknak következett immutatóijában *édes Hazámnak és Nemzetemnek hasznos szolgálatot tettem*; mert minekutánna azoknak vételivel a Vármegyéket többire consternátusoknak lenni észre vettem . . . ábmár observatioimat mind a M. Palatinusnak, mind a F. Helytartótanácsnak repräsentáltam . . . nem dissimulálhattam azon observatioimat említett repräsentatiom nyomában önnön F. Asszonyunk eleiben is aláztossan terjesztenem . . . Candide megvallom M. Generalis uram, hogy *ha ezen változás nem történt volna, aligha a Vármegyék telylyesítették volna a fölülésben országostul tett ajánlásokat*, mert a communita nép azon zugolódni hallatott, hogy idegen commandó alatt hadakozni per absolutum nem fog, sőt a végett hazátul egy nyomásnyira sem mégyen.»²⁾ Ugyan ő a történt hibákat utólagosan azzal mentegette ki, hogy «bár több botránkozató és törvényünkkel

¹⁾ Özv. Haller Gáborné grófnő szül. Károlyi Klára grófnő 1742 további datum nélkül Nyir-Bakta.

²⁾ Eszterházy József gróf országbíró Károlyi Ferencz grófhhoz 1742 febr. 23. Tata.

ellenkező változások történtek . . . *diffidentiából ezek nem törté-
tnek*, hanem csupán oly suppositumból, hogy azt gondolták vala,
hogy mind ezen hadakkal nemkülönbén mint a zsoldosokkal
bánni lehet és szabad . . . persvadeálván tudniük magokat, hogy
oda, a hova tetszeni fog, könnyebben a fogadott, hogysen a nemes
személyi katonát commandirozhatni fogják. Minémü zenebonákat
és illetlenségeket azonban ezek már is okoztanak és naponkint tá-
masztanak, nem kételkedhetem, hogy M. Generalis Uram előtt
tudva ne legyenek». ¹⁾

Ily állapotnak indult a fölkelés ügye, midőn a helytartótanács
a *sorozási szabályokat* a hadkerületeknek szétküldötte, az új csapa-
tok *gyülekező helyeit megállapította* s a harczterre vezető utakat
minden csapat számára a menetervvel egyetemben kijelölte.

Bőven foglalkoztunk a fölkelés előkészítésével úgy a törvény-
hozás, mint a közigazgatás körében ; s ha nem is nyujthattunk ki-
merítő rendszeres tanulmányt, a mi egy önálló munkának szol-
gálna méltó tárgyául, — de igyekeztünk logicailag elrendezni
a grófi nemzetségi levéltárban található nagy tömegét az adatoknak
és belőlük világos képet állítani az olvasó elé, hogy *milyen volt a
generalis insurrectio*, e nagy nemzeti mozgalom a megajánlás per-
czétől fogva a harczterre indításig.

A mennyiben előadásunk hézagos és kiegészítésre szoruló,
annak mentsége legyen az, hogy egy életrajz keretében kellett
e nagy korszakot is elhelyeznünk.

ÉBLE GÁBOR.

¹⁾ Eszterházy József gróf országbíró, Károlyi Ferencz grófhhoz.
1742. márcz. 5. Tata.